ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 8 (1990)

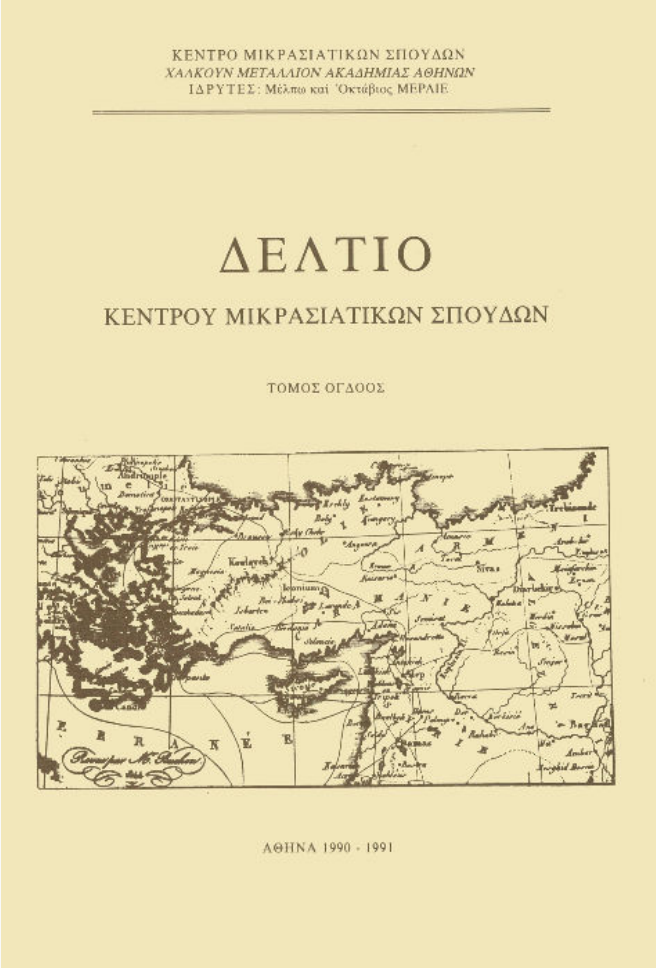

Τα όρια των χωρών και των επαρχιών της Μικράς Ασίας

Μ. Β. Σακελλαρίου

doi: 10.12681/deltiokms.238

Copyright © 2015, Μ. Β. Σακελλαρίου

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σακελλαρίου Μ. Β. (1990). Τα όρια των χωρών και των επαρχιών της Μικράς Ασίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, *8*, 207–220. https://doi.org/10.12681/deltiokms.238

ΑΠΟ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Μ. Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ[1] ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Μόλο ποὺ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν χρησιμοποίησε καὶ χρησιμοποιεῖ σύγχρονα ἐμπειρικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἀφορᾶ τὶς ἔρευνές του, σταθερὰ αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ κάνουμε συσχετισμοὺς μὲ τὴν ἀρχαία διαίρεση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ μεταχειριζόμαστε τὴν ἀρχαία ὀνοματολογία, ποὺ ἄλλωστε ἀποτελεῖ καθιερωμένο —διεθνῶς— μέσο συνεννόησης.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, τὰ ὅρια τῶν *χωρῶν* καί, ἀργότερα, *ἐπαρχιῶν* τούτων μεταβλήθηκαν πολλὲς φορές, κάποτε μάλιστα μετακινήθηκαν σὲ μεγάλες ἀποστάσεις· ἀκόμη καὶ ὁ ἀριθμός τους δὲν ὑπῆρξε σταθερός.

Ἐπιπλέον, λίγα μόνο σημεῖα τῆς διαδρομῆς τῶν συνόρων, κατὰ τὶς διάφορες φάσεις τῆς ἱστορίας τους, εἶναι βέβαια καὶ ἀσφαλή: μεγάλα, πολὺ μεγάλα τμήματά τους χαράζονται συμπερασματικά, μὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ προσέγγισης, συχνὰ μάλιστα οἱ γνῶμες τῶν εἰδικῶν ἀποκλίνουν σημαντικὰ μεταξύ τους. Ἀναμφισβήτητα, οἱ ἀνάγκες τοῦ Κέντρου ἐπιβάλλουν, ὥστε οἱ συνεργάτες του νὰ μὴν ἀγνοοῦν ποῦ βρίσκεται σήμερα ἡ σχετικὴ ἔρευνα καὶ ποιὰ εἶναι, στὶς πιὸ γενικὲς γραμμές, τὰ συμπεράσματά της.

Α΄ Πηγὲς καὶ βοηθήματα

α) Οἱ πηγὲς

Οἱ πηγὲς ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων τῶν διαφόρων μικρασιατικῶν χωρῶν ἢ ἐπαρχιῶν εἶναι:

1. Ἐλάχιστες ἄμεσες πληροφορίες, γενικὰ σύντομες καὶ δίχως ἀκριβο-

---

1. Ὁ ὅρος *«χῶρες»* κυριολεκτεῖται γιὰ τὴν κλασικὴ καὶ ἀκόμη —γιὰ τὶς πιὸ πολλὲς περιπτώσεις— γιὰ τὴν *ἑλληνιστικὴ ἐποχή*: ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, Καρία, Λυδία κτλ. εἶναι, ἀντίστοιχα, ἡ χώρα τῶν Καρῶν, τῶν Λυδῶν κτλ. Ὁ ὅρος «ἐπαρχίες» εἶναι σωστὸς ὅταν πρόκειται γιὰ μονάδες τῆς ρωμαϊκῆς διοικητικῆς διαίρεσης.

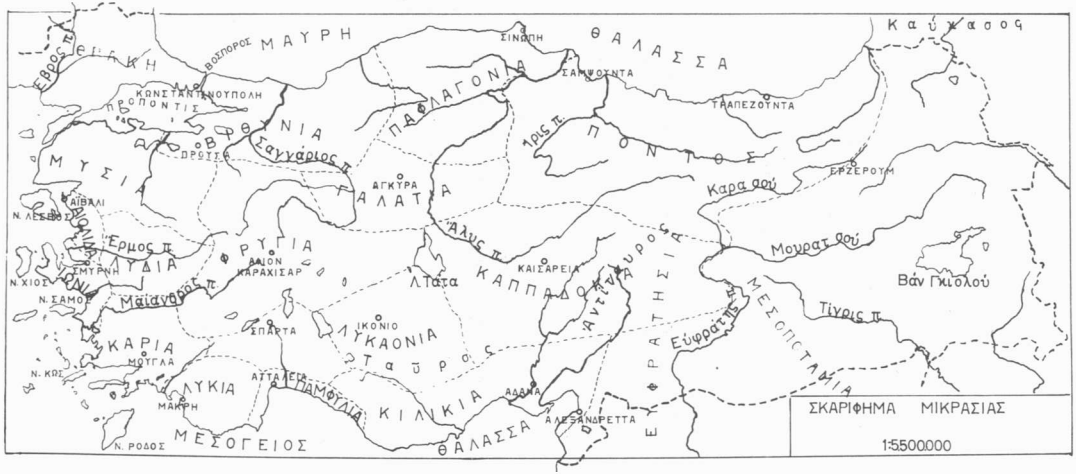
ΕΒΡΟΣ π.
ΘΡΑΚΗ
ΒΟΣΠΟΡΟΣ
ΜΑΥΡΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ
ΠΡΟΠΟΝΤΙΣ
ΒΙΘΥΝΙΑ
ΠΡΟΥΣΑ
Σαγγάριος π.
ΜΥΣΙΑ
ΑΙΒΑΛΙ
Ν. ΛΕΣΒΟΣ
ΑΙΟΛΙΑ
Ερμος π.
ΛΥΔΙΑ
ΣΜΥΡΝΗ
Ν. ΧΙΟΣ
Ν. ΣΑΜΟΣ
Μαϊανδρος π.
ΦΡΥΓΙΑ
ΑΔΙΟΝ
ΚΑΡΑΧΙΣΑΡ
ΣΠΑΡΤΑ
ΚΑΡΙΑ
ΜΟΥΓΛΑ
Ν. ΚΩΣ
ΛΥΚΙΑ
ΜΑΚΡΗ
ΑΤΤΑΛΕΙΑ
ΠΑΜΦΥΛΙΑ
Ν. ΡΟΔΟΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ
ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑ
ΑΓΚΥΡΑ
ΓΑΛΑΤΙΑ
Αλυς π.
Λ.Τάτα
ΙΚΟΝΙΟ
ΛΥΚΑΟΝΙΑ
Ταῦρος
ΚΙΛΙΚΙΑ
ΑΔΑΝΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΤΤΑ
ΘΑΛΑΣΣΑ
ΣΙΝΩΠΗ
ΘΑΛΑΣΣΑ
ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ
Ίρις π.
ΠΟΝΤΟΣ
ΕΡΖΕΡΟΥΜ
Καύκασος
Καρα σού
Μουρατ σού
Βάν Γκιολού
ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
Αντίταυρος
ΕΥΦΡΑΤΗΣΙΑ
Εύφράτης π.
ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
Τίγρις π.
ΣΚΑΡΙΦΗΜΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ
1:5.500.000

λογία, ἰδίως ἀπὸ φιλολογικὰ κείμενα (γεωγραφικά, ἱστορικὰ κτλ.), εἴτε γιὰ τὴν ἔκταση μιᾶς χώρας ἢ ἐπαρχίας γενικά, εἴτε γιὰ ἕνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο τμῆμα τῶν ὁρίων της.

2. Ἀφθονότερες σχετικὰ ἔμμεσες ἐνδείξεις, κυρίως εἰδήσεις γιὰ τὴν ὑπαγωγὴ πόλεων ἢ ἄλλων γεωγραφικῶν μονάδων σ' ὁρισμένη χώρα —στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια: ἐπαρχίας— ἢ σὲ κάποια ὑποδιαίρεσή της. Ὅπως εἶναι αὐτονόητο, περισσότερο εὐπρόσδεκτες εἶναι οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει ὅτι μιὰ γεωγραφικὴ μονάδα ἦταν στὰ σύνορα δύο γειτονικῶν χωρῶν ἢ ἐπαρχιῶν ἢ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτά. Οἱ πληροφορίες τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ γεωγραφικά, ἱστορικὰ καὶ ἄλλα κείμενα, ἀλλὰ οἱ πιὸ πολλὲς ὀφείλονται σ' ἐπιγραφὲς καὶ νομίσματα.

Παρ' ὅλη τὴ συγκέντρωση καὶ ἀξιοποίηση τῶν σχετικῶν χωρίων ἀπὸ πολλὲς γενεὲς ἐρευνητῶν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπιμονότερα καὶ συστηματικότερα ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορικὴ γεωγραφία καὶ τὴν τοπογραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ εἰδικότερα μὲ τὰ ὅρια τῶν μικρασιατικῶν χωρῶν καὶ ἐπαρχιῶν, κατὰ τὴ *ρωμαϊκὴ* καὶ τὴ *βυζαντινὴ ἐποχή*, ἢ *μὲ τὰ σύνορα τῶν μητροπόλεων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ χώρου ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει*, τὸ ὑλικὸ εἶναι πάντα ἀποσπασματικὸ καὶ ἐλλιπέστατο. Ὅταν μάλιστα λάβει κανεὶς ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅπως εἴπαμε, τὰ ὅρια ἄλλαξαν κατὰ πυκνὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ ὅτι οἱ λίγες ἑκατοντάδες εἰδήσεων καὶ ἐνδείξεων ποὺ διαθέτουμε εἶναι κλιμακωμένες ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ὡς τὴ *βυζαντινὴ ἐποχή*, μπορεῖ, καὶ χωρὶς νὰ προσεγγίσει τὰ σχετικὰ θέματα, ν' ἀντιληφθεῖ ὅτι τελικὰ οἱ μαρτυρίες, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπιχειρεῖται ἡ διαγραφὴ τῶν ὁρίων τούτων σὲ μιὰ ὁρισμένη ἱστορικὴ στιγμή, δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ὑποπολλαπλάσιο τοῦ συνόλου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ χρησιμοποίηση καὶ ἑρμηνεία τοῦ ὑλικοῦ συναντᾶ διάφορες δυσκολίες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναφέρω δύο, τὶς συνηθέστερες καὶ σπουδαιότερες:

1. Ὄχι σπάνια συμβαίνει νὰ ξέρουμε ὅτι τὰ σύνορα δύο χωρῶν ἢ ἐπαρχιῶν ἦσαν κοντὰ σὲ μιὰ ὁρισμένη γεωγραφικὴ μονάδα, ἀλλ' ἀγνοοῦμε τὴ θέση της. Τότε τὸ πρόβλημα τῆς χάραξης τῶν συνόρων συνδέεται μὲ τὴν τοποθέτηση τῆς μονάδας αὐτῆς καὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς σχετικὲς συζητήσεις, συχνὰ πολύπλοκες, γιατὶ ἐπεκτείνονται σὲ γειτονικὰ γεωγραφικὰ καὶ εἰδολογικὰ ἐδάφη καὶ διασταυρώνονται μ' ἄλλα ζητήματα ταυτίσεων καὶ τοποθετήσεων.

2. Συχνὰ ἐπίσης ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ πληροφορίες ἀσυμβίβαστες ἀναμεταξύ τους. Σὲ κάθε τέτοια περίπτωση τίθεται πρῶτα τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ ἀσυμφωνία τῶν πηγῶν ὀφείλεται σὲ σφάλμα κάποιας ἀπ' αὐτὲς —προπάντων ὅταν πρόκειται γιὰ ἔργα ἀδόκιμων συγγραφέων— ἢ στὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντιφατικὲς πληροφορίες ἔχει πραγματικὰ μεσολαβήσει κάποια μεταβολή. Στὴ δεύτερη περίπτωση, γεννιέται ἕνα νέο πρόβλημα: μήπως τὸ μεταγενέστερο κείμενο δὲν ἀποδίδει πράγματι μιὰ ὑστερόχρονη φάση, ἀλλ' ἀντίστροφα, ἀντλώντας ἀπὸ μιὰ παλιότερη πηγή, μᾶς μεταφέρει σὲ μιὰ προγενέστερη ἐποχή.

β) Ἡ σημερινὴ κατάσταση τῆς ἔρευνας

Ὅπως εἶναι φυσικό, κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ σύντομα ἰχνογραφήσαμε, ἐλάχιστα εἶναι τὰ βέβαια καὶ τὰ δεκτὰ ἀπὸ ὅλους, ἐνῶ διάπλατα ἀνοίγονται οἱ θύρες στὶς ὑποθέσεις καὶ στὶς συζητήσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μὲ κόπο προκύπτει, ἀραιὰ καὶ ποῦ, κανένα καινούργιο δεδομένο. Γιὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸ λόγο πλεονάζουν οἱ ὁλότελα λεπτομερειακὲς ἐργασίες, σπανίζουν ἐκεῖνες ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἔκταση μιᾶς ὁλόκληρης χώρας ἢ ἐπαρχίας μέσα ἀπὸ τὸ πέρασμα περισσότερων αἰώνων καὶ εἴμαστε ἀκόμη μακριὰ ἀπὸ μιὰ μελέτη ποὺ ν' ἀγκαλιάζει ὁλόκληρη τὴ Μικρὰ Ἀσία.

Ἐδῶ σημειώνουμε τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ βοηθήματα τῆς δεύτερης ὁμάδας, ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ εἶναι τὰ μόνα πού, λίγο ἢ πολύ, συγκεντρώνουν καὶ συζητοῦν τὰ πορίσματα τῶν εἰδικότερων ἐρευνῶν.

1. Ἄρθρα τῆς *Real-Encyklopedie:*

Hirschfeld, *Aiolis*, I 1, [1]1894, c. 1035.
Burchner, *Doris*, V 2, [1]1905, c. 1565-1566.
Burchner-Brandis, *Galatia*, VII 1, [1]1910, c. 519 sqq., *passim.*
Burchner, *Ionia*, IX 2, [1]1916, c. 1893.
Burchner, *Isauria*, IX 2, 1916, c. 2056.
Ruge, *Kappadokia*, X 2, [1]1919, c. 1910-1911.
Burchner, *Karia*, X 2, 1919, c. 1943-1944.
Ruge, *Kilikia*, XI 1, [1]1921, c. 385.
Keil, *Lydia*, XIII 2, [1]1927, c. 2161 sqq., *passim.*
Ruge, *Lykaonia*, XIII 2, 1927, c. 2253.
Ruge, *Lykia*, XIII 2, 1927, c. 2270-2271.
Ruge, *Pamphylia*, XVIII 3, [1]1949, c. 354-359, 364-378.
Ruge, *Phrygia*, XX 1, [1]1941, c. 790-801.

Σημ. Τὰ ἄρθρα γιὰ τὴν Παφλαγονία, τὴν Πισιδία, τὸν Πόντο, δὲ βρίσκονται στὴ θέση τους: θὰ δημοσιευτοῦν σὲ παραρτήματα σ' ἐποχὴ ποὺ εἶναι ἄγνωστη ἀκόμη.

Ἡ ἀξία τῶν ἄρθρων τούτων εἶναι ἄνιση. Τὰ πιὸ παλιά, ἰδίως τὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1920, εἶναι συνοπτικὰ καὶ ὄχι πάντοτε ἐπιτυχή, ἀκόμη καὶ μὲ τὰ κριτήρια τῆς τότε ἐποχῆς (συγκεκριμένα ἐκεῖνα ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Burchner). Ἀπὸ τὸ 1920 καὶ ἔπειτα εἶναι ὁλοένα καὶ πιὸ πλούσια σ' ὑλικὸ καὶ βιβλιογραφία. Τὰ νεότερα ἀπὸ τὸ 1940 ἰσοδυναμοῦν μὲ πραγματικὲς μονογραφίες.

2. Ὁρισμένα γενικότερα ἔργα, ὅπου ὅμως πλατύτερα συζητοῦνται τὰ ὅρια τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καί, ἀναδρομικά, τῶν χωρῶν ποὺ προϋπῆρξαν ἀπ' αὐτές:

W. T. Arnold, *The Roman system of provincial administration to the accession of Constantine the Great*, Oxford [3]1915, σσ. 268-276 (ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Ἀσίας[2], Κιλικία, Βιθυνία, Γαλατία, Παμφυλία, Καππαδοκία).

---

2. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Ἀσίας περιλάμβανε τὴ Μυσία, τὴ Λυδία, τὴν Καρία (μαζὶ μὲ τὰ παλιὰ ἐδάφη τῶν ἑλληνικῶν πόλεων) καὶ τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Φρυγίας.

A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1937, σσ. 59-95 (ρωμαϊκὴ ἐπαρχία 'Ασίας), σσ. 105-109 (Λυκία), σσ. 111-123 (Γαλατία), σσ. 125-145 (Παμφυλία, Πισιδία Λυκαονία), σσ. 175-191 (Καππαδοκία).
D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950. *Ρωμαϊκὴ ἐπαρχία 'Ασίας*: σσ. 34, 154, 168-171, 242, 1042-1043, 1044, 1049, 1060-1063, 1123. *Βιθυνία*: σσ. 302, 313-320, 435-436, 1182. *Γαλατία*: σσ. 372-374, 413, 434, 443, 454, 455-458, 574-575, 605, 1237, 1284, 1291, 1304-1305, 1307-1308, 1312, 1317-1324, 1435, 1438, 1459-1461. *'Ισαυρία*: σ. 1170. *Καππαδοκία*: σσ. 200, 202, 435, 443, 493, 494, 1095, 1332. *Κιλικία*: σσ. 266, 270-271, 285, 288, 376, 383-384, 402, 418, 433-434, 443, 444, 548-549, 576, 660, 1165-1166, 1245, 1256, 1271-1272, 1282-1284, 1459, 1529. *Λυκία*: σσ. 242, 516-517, 521, 529-530, 540, 576, 1370, 1374, 1386-1388. *Παμφυλία*: σσ. 263, 1372. *Παφλαγονία*: σσ. 186, 1081. *Πόντος*: σσ. 178, 189 κ.ἑξ., 368 κ.ἑξ., 434, 443 κ.ἑξ., 548, 561, 1066, 1284 κ.ἑξ., 1291, πρβλ. σχετικὰ μὲ ὅρια Λυδίας-Καρίας, σ. 36, Λυδίας-Φρυγίας, σσ. 785-786, Λυδίας-Μυσίας, σ. 35, Μυσίας-Φρυγίας σ. 785.

γ) Γενικὸς ἀπολογισμὸς

Διάφορες συμπτώσεις —ἀριθμὸς καὶ ποιότητα τῶν ἀμέσων πληροφοριῶν καὶ τῶν ἐμμέσων ἐνδείξεων, ἔκταση καὶ ἀποτελεσματικότητα τῶν νεότερων ἐρευνῶν— ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι σήμερα δὲ διαθέτουμε τὶς ἴδιες περίπου γνώσεις γιὰ τὰ ὅρια ὅλων τῶν μικρασιατικῶν χωρῶν καὶ ἐπαρχιῶν. Γενικὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ξέρουμε καλύτερα τὴν ἔκταση τῶν δυτικῶν χωρῶν (Μυσίας, Λυδίας, Καρίας, Λυκίας, καθὼς καὶ τῆς Αἰολίδας καὶ τῆς 'Ιωνίας) παρὰ τῶν ἀνατολικῶν (Πόντου, Καππαδοκίας, Κιλικίας)· ὅτι ἀκριβέστερα καθορίζονται τὰ παράλια παρὰ τὰ μεσόγεια σημεῖα. 'Αλλ' αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἀπαράβατο κανόνα: χάρη σ' ἐπίμονες μελέτες καὶ σὲ καλὴ ἐκμετάλλευση ἐνδείξεων ἀπὸ ἐπιγραφὲς καὶ νομίσματα ἡ γνώση τῶν συνόρων τῆς Φρυγίας εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἱκανοποιητικὲς τόσο ἀπὸ ἄποψη πυκνότητας, ὅσο καὶ ἀπὸ ἄποψη πιθανότητας, πράγμα ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ γιὰ τὰ κοινὰ ὅρια 'Ισαυρίας - Κιλικίας - Λυκαονίας - Καππαδοκίας.

Β΄ Ἕνα βοήθημα γιὰ τοὺς συνεργάτες τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν

Οἱ τρέχουσες ἐργασίες τοῦ Κέντρου ἔκαναν ἀπὸ καιρὸ αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη νὰ δοθεῖ στοὺς συνεργάτες του ἕνα βοήθημα, στὸ ὁποῖο νὰ ἀνατρέχουν κάθε φορὰ ποὺ θὰ παρουσιάζονταν ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὰ ὅρια μιᾶς μικρασιατικῆς *χώρας*. Τὸ βοήθημα τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀφομοιώσει τὰ συμπεράσματα τῶν συζητήσεων ποὺ ἔχουν προηγηθεῖ, ταυτόχρονα ὅμως νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατὸν πιὸ εὔχρηστο, ὥστε ν' ἀποφεύγεται ὁ κόπος καὶ ἡ

ἀπώλεια χρόνου ἐκείνων ποὺ πρόκειται νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν. Τὸ μέγιστο ποὺ θὰ ὤφειλε νὰ παρέχει θὰ ἦταν μιὰ εἰκόνα τῶν *κυριότερων* μόνον ἀπὸ τὶς μεταβολὲς ποὺ ὑπέστησαν τὰ σύνορα τῶν μικρασιατικῶν χωρῶν καὶ ἡ διάκριση τῶν σημείων ἢ τῶν τμημάτων ποὺ εἶναι λίγο πολὺ γνωστὰ καὶ ἀσφαλὴ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ τοποθετοῦνται μὲ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη προσέγγιση. Ἔπειτα ἀπὸ διάφορες ἀπόπειρες καὶ σκέψεις, φάνηκε ὅτι οἱ συνεργάτες θὰ μποροῦσαν καλύτερα νὰ ἐξυπηρετηθοῦν, ἂν τὸ βοήθημα τοῦτο ἔπαιρνε τὴ μορφὴ χαρτογραφικῶν σχεδιασμάτων. Ἕνα κείμενο μὲ πλῆθος ἀπὸ ἀρχαῖα καὶ νεότερα, ἰδίως τουρκικά, τοπωνύμια δὲ θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμεύσει χωρὶς τὴν παράλληλη χρήση ὄχι ἑνός, ἀλλὰ περισσότερων χαρτῶν, καὶ μάλιστα χαρτῶν ποὺ δὲ θὰ διαθέτει τὸ Κέντρο· ἐνῶ οἱ χάρτες μποροῦν νὰ διαβαστοῦν ἄμεσα καὶ χωρὶς τὴ βοήθεια κειμένου, προπάντων ἂν χρησιμοποιηθοῦν γραμμὲς διαφόρων χρωμάτων, συνεχεῖς, διακοπτόμενες, κυματοειδεῖς, καὶ σημειωθοῦν, ὅπου χρειάζονται, χρονολογίες, ὀνόματα ἀρχαίων πηγῶν καὶ κάθε ἄλλη διαφωτιστικὴ ἔνδειξη. Ὡστόσο, τελειώνοντας τὰ σχεδιάσματα, εἶδα ὅτι δὲ θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ τὰ συνοδεύσω μὲ μερικὰ συμπληρωματικὰ σχόλια καὶ ἐπεξηγήσεις, ἕνα εἶδος προέκτασης τοῦ ὑπομνήματος ποὺ θὰ ὑπάρχει πάνω στὰ σχεδιάσματα· σχόλια, στὰ ὁποῖα δὲ θὰ χρειάζεται νὰ καταφεύγει κανεὶς κάθε φορὰ ποὺ θὰ παίρνει στὰ χέρια του τὰ σχεδιάσματα, ἀλλὰ μόνο σὰν τοῦ γεννηθοῦν ὁρισμένα ἀπορήματα, ἢ ὅταν θελήσει νὰ συμβουλευθεῖ τὴ βιβλιογραφία, τῆς ὁποίας οἱ γενικότεροι ὡς τώρα τίτλοι σημειώνονται πιὸ πάνω σσ. 210-211.

Ἡ διαίρεση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ἀποτέλεσμα —πρῶτα καὶ κύρια— ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν καὶ κατὰ δεύτερο μόνο λόγο γεωγραφικῶν. Ὅλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων χωρῶν ὀφείλονται στὰ φύλα καὶ στὰ ἔθνη ποὺ κατοίκησαν ἢ ἐπικράτησαν κατὰ περιοχές: Αἰολίς, Ἰωνία, Δωρίς, Μυσία, Λυδία, Καρία, Λυκία, Παμφυλία, Πισιδία, Φρυγία, Βιθυνία, Παφλαγονία, Γαλατία, Λυκαονία, Ἰσαυρία, Καππαδοκία, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στὰ γνωστότερα καὶ ἐπισημότερα μόνον ὀνόματα. Ἐλάχιστες περιφέρειες, ἀπὸ τὶς πιὸ μικρές, μποροῦν νὰ παίρνουν τ' ὄνομά τους ἀπὸ τὴν πρωτεύουσά τους: π.χ. Τρωάς. Τέλος, ἀπὸ τὶς μεγάλες περιφέρειες μόνον μία ἔχει ὄνομα δηλωτικὸ τῆς γεωγραφικῆς της θέσης: ὁ Πόντος· ἀλλὰ ἡ ἔκταση στὴν ὁποία ἐπικράτησε νὰ δίνεται τοῦτο ἀνταποκρίνεται περίπου στὰ ὅρια τοῦ βασίλειου ποὺ βαφτίστηκε ἔτσι. Ἡ συμβολὴ τῆς γεωγραφικῆς διάπλασης στὴν ἐξάπλωση τῶν ὀνομάτων ἔγκειται ἀκριβέστερα: α) στὸ ὅτι ἡ φυλετικὴ καὶ πολιτικὴ ἐπέκταση τῶν διαφόρων ἐθνικῶν στοιχείων ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὰ γεωγραφικὰ δεδομένα καὶ ὁλοκληρώθηκε μέσα σ' ὁρισμένα φυσικὰ ὅρια· β) στὸ ὅτι κάθε μεταγενέστερη μεταβολὴ στὴ χρήση τῶν ὀνομάτων, εἴτε αὐτόματη, εἴτε ἐπίσημη, εἴτε λόγια, δὲν μποροῦσε παρὰ ν' ἀνταποκρίνεται σὲ κάποια ἄλλα φυσικὰ ὅρια.

Οἱ φάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέρασε ἡ διαίρεση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας σὲ διαμερίσματα, εἶναι πάρα πολλές. Ἂν οἱ μετακινήσεις λαῶν καὶ οἱ ἐξωτερικὲς κατακτήσεις, ποὺ κατὰ καιροὺς ἐπέφεραν ριζικὲς ἀλλοιώσεις στὸ χάρτη

τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἦσαν γεγονότα καὶ τόσο συχνά, δὲν ἔλειψαν ὅμως ποτὲ καὶ οἱ τοπικοὶ πόλεμοι, οἱ δυναστικὲς ἀναταραχές, τὰ διοικητικὰ μέτρα, γιὰ νὰ προκαλοῦν κατὰ πυκνὰ χρονικὰ διαστήματα, πότε ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ, περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικὲς μετακινήσεις ὁρίων. Στοὺς χάρτες δὲ σημειώσαμε παρὰ μόνο μερικές, ἐκεῖνες ποὺ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τοῦ Κέντρου. Καὶ πρῶτα-πρῶτα παραλείψαμε τὶς φάσεις τὶς παλιότερες ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ., ἐποχὴ τῆς εἰσβολῆς τῶν θρακο-φρυγικῶν φύλων (Φρυγῶν, Βιθυνῶν, Παφλαγόνων, Μυγδόνων κ.ἄ.) ποὺ κατέλυσαν τὴ χεττιτικὴ αὐτοκρατορία, ἀπώθησαν ἢ ὑπερκάλυψαν μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς παλιότερους πληθυσμοὺς καὶ γενικὰ ἄλλαξαν τὴν ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ὄψη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γιὰ χίλια περίπου χρόνια. Πράγματι, ἡ προγενέστερη ἀπὸ τὸ 1200 κατάσταση δὲν ἄφησε ἴχνη στὴν κατοπινὴ διαμόρφωση τῶν διαμερισμάτων τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου. Ἀντίθετα, ἡ μεταγενέστερη κατάσταση ἐπέζησε κάτω ἀπὸ τὴν *περσικὴ* κατάκτηση ὡς μέσα στὴν *ἑλληνιστικὴ* ἐποχή, καὶ πέρα ἀκόμη ἀπ' αὐτή, ἀφοῦ ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία γιὰ τὶς ὑστερότερες μεταβολές. Ἀπὸ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ σημειώθηκαν μετὰ τὸ 1200 π.Χ. ἀποτυπώσαμε στοὺς χάρτες, σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ Κέντρου, μόνο τὶς κυριότερες —ἐκεῖνες ποὺ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σταθμοί.

α) Ὅρια τῶν μικρασιατικῶν χωρῶν πρὶν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση

Πρώτη περίοδος: ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. ὡς τὸ 300 περίπου π.Χ. Ὅταν σταμάτησαν οἱ ἐπιδρομὲς καὶ διαμορφώθηκε μιὰ σταθερότερη κατάσταση, τὰ θρακο-φρυγικὰ φύλα βρέθηκαν ἐγκατεστημένα σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Προποντίδας καὶ τοῦ Δυτικοῦ Πόντου καὶ εἰσχωροῦσε βαθιὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ἐπικρατέστερο ἀπ' αὐτά, οἱ Φρύγες, ἵδρυσαν (*12ος-8ος αἰ.*) ἕνα ἰσχυρὸ κράτος ποὺ ἀνατολικὰ ἔφτασε ὡς τὸν Εὐφράτη καὶ δυτικὰ κατέλαβε περιοχὲς τῆς Λυδίας ὡς σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ παράλια, ὅπου οἱ ἑλληνικὲς ἐγκαταστάσεις. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῆς Φρυγίας, τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ (*7ος-4ος αἰ.*) διατηρήθηκε σὲ μιὰ πιὸ περιορισμένη ἔκταση, πάντως μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη στὴν ὁποία ἄρχισε νὰ ἀποδίδεται ἀπὸ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια καὶ ἔπειτα. Πράγματι, ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἡ Φρυγία ἁπλωνόταν ὡς τὴν Προποντίδα καὶ μ' ἕνα διάδρομο ποὺ ἔβγαινε στὸν Εὔξεινο χώριζε τὴ μικρὴ τότε Βιθυνία ἀπὸ τὴν Παφλαγονία· κατεῖχε δηλαδὴ τὴν Τρωάδα (σὰν ὑποδιαίρεσή της) καὶ ἐδάφη ποὺ ἀργότερα πέρασαν στὴ Μυσία καὶ στὴ Βιθυνία: ἡ περιοχὴ αὐτὴ λεγόταν εἰδικότερα «Φρυγία ἡ πρὸς Ἑλλήσποντον» ἢ «Μικρὰ Φρυγία», γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ τμῆμα νότια ἀπὸ τὸν Ἔρμο ποὺ χαρακτηριζόταν «Μεγάλη Φρυγία». Πρὸς Ἀνατολὰς ἡ Φρυγία ἔφτανε τότε ὡς τὸν Ἅλυ καὶ τὴ λίμνη Τάττα (Tuzgolu): περιλάμβανε δηλαδὴ τὰ τρία τέταρτα τῆς μεταγενέστερης Γαλατίας. Πρὸς ΝΑ ἐκτεινόταν σ' ἐδάφη ποὺ ἀργότερα ἀποδόθηκαν στὴ Λυκαονία: ὁ Ξενοφὼν τοποθετεῖ τὸ Ἰκόνιο στὰ σύνορα τῶν δύο

χωρῶν καὶ τοῦτο συμφωνεῖ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ κεῖ περνάει καὶ ἡ γραμμὴ ὡς τὴν ὁποία ἔφτανε πολὺ ἀργότερα ἀκόμη ἡ διάδοση τῆς φρυγικῆς γλώσσας. Τὰ σύνορα τῆς Φρυγίας πρὸς τὴν Πισιδία, τὴν Καρία καὶ τὴ Λυδία ἄλλαξαν σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα ὡς τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή.

Ἡ *Βιθυνία* πρὶν ἀπὸ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια περιοριζόταν σὲ μιὰ στενὴ λουρίδα γῆς, ἀνάμεσα στὴν Προποντίδα καὶ στὸν Εὔξεινο Πόντο, ποὺ ἀνατολικὰ δὲν ξεπερνοῦσε τὶς ἐκβολὲς τοῦ Σαγγάριου.

Ὅσο γιὰ τὴν *Παφλαγονία*, ἀπὸ τὰ δυτικὰ ὁριζόταν ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ συγκροτήματα Megri Dag καὶ Ala Dag. Ἀνατολικά, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, ἔφτανε ὡς τὰ Κοτύωρα· κατ' ἄλλους συγγραφεῖς, ὡς τὸν Ἅλυ. Πρὸς τὰ νότια, περιλάμβανε τὴν Ἄγκυρα ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἀλέξανδρου.

Σ' ὅλη τὴν ἔκταση ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν Παφλαγονία, τὴ Φρυγία καὶ τὴ Λυκαονία καὶ βόρεια ἀπὸ τὸν Ταῦρο δινόταν τὸ ὄνομα τῆς Καππαδοκίας[3].

Νότια ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ὀροσειρὲς σχημάτισαν κράτος οἱ Κίλικες ποὺ γύρω στὰ 600 φαίνεται ὅτι κατεῖχαν ἐπίσης τμήματα τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Παμφυλίας.

Μὲ τὸ τελευταῖο τοῦτο ὄνομα οἱ Ἕλληνες χαρακτήριζαν μιὰ στενὴ λουρίδα γῆς, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Ἕλληνες ἄποικοι, ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο Ἱερὰ Ἄκρα (Kilidonya, τοπωνύμιο ποὺ διατηρεῖ τὴν ὀνομασία τῶν ἀπέναντί του Χελιδονίων νήσων) ὡς καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Σίδης καὶ τὶς ἐκβολὲς τοῦ ποταμοῦ Μέλανος (Manavgat Tsai).

Σὲ μεταγενέστερη ἐποχή, θὰ τὸ δοῦμε πιὸ κάτω, τὰ ἀκραῖα σημεῖα τῆς Παμφυλίας μετακινήθηκαν πρὸς Ἀνατολάς. Τὰ βόρεια σύνορά της, πρὸς τὴν Πισιδία, εἰκάζονται.

Ἡ Λυκία, ὡς *καὶ* τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἦταν μικρότερη κατά τι ἀπὸ ὅ,τι ἔγινε μόλις τὸν 1ο αἰ. π.Χ. Πρὸς Ἀνατολὰς ἔφτανε, ὅπως εἴπαμε, μόνον ὡς τὴν Ἱερὰ Ἄκρα, ἀφήνοντας στὴν Παμφυλία τὴ στενὴ παραλία πρὸς τὸν κόλπο τῆς Ἀττάλειας: ἡ σχετικὴ μαρτυρία τῶν ἀρχαίων γεωγράφων συμπίπτει μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ λυκιακὲς ἐπιγραφὲς δὲν ξεπερνοῦν τὴν ὀροσειρὰ τῶν Σολύμων ποὺ δεσπόζει στὴν παραλία αὐτή. Πρὸς Βορρὰ ἔμεναν ἔξω ἡ Καβαλὶς καὶ ἡ Μιλυάς. Πρὸς Δυσμὰς τὰ σύνορά περνοῦσαν ἀνάμεσα στὴν Τελμησσὸ καὶ στὰ Δαίδαλα, ποὺ λογίζονταν καρικά.

Τὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς Καρίας εἶναι ἀμφίβολα· συνήθως τοποθετοῦνται στὴν ὀροσειρὰ τοῦ Honazdag, ἂν καὶ στὸ ὀροπέδιο τῶν Ταβῶν (Tavas Ovasi) κατοικοῦσαν Φρύγες καὶ Πισίδες ἀνάμεικτοι μὲ Κάρες. Τὰ σύνορα μὲ τὴ Λυδία περνοῦσαν ἀπὸ τὸ βουνὸ Μεσωγὶς μᾶλλον, παρὰ ἀπὸ τὴν κοίτη τοῦ Μαιάνδρου.

Ὅπως οἱ Φρύγες, ἔτσι καὶ οἱ *Λυδοὶ* ἵδρυσαν ἕνα ἰσχυρὸ κράτος ποὺ στὰ

---

3. Καταχρηστικὰ βέβαια, γιατὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς βόρειας ζώνης περιλάμβανε διάφορα φύλα: Λευκοσύρους, Χάλυβας κ.ἄ.

χρόνια τῆς ἀκμῆς του (6ος αἰ. π.Χ.) ἔθεσε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του μεγάλη ἔκταση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο ὡς τὸν Ἅλυ. Ἀλλὰ τὸ ὄνομά τους ἔμεινε σὲ μιὰ μικρότερη περιοχή: βόρεια ἀπὸ τὴ Μεσωγίδα καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου, νότια ἀπὸ τὴ γραμμὴ Γέρμης (Soma) - Καρσεῶν (Sindirgi) - Συνάου (Simav) καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Πανάσιον πεδίον (Banaz).

Στὰ παράλια τῆς Μυσίας, τῆς Λυδίας καὶ τῆς Καρίας εἶχαν ἐγκατασταθεῖ —ἀνάμεσα στὰ 1400 καὶ 700 π.Χ.— Ἕλληνες ἄποικοι: βόρεια, ἀπέναντι στὴ Λέσβο καὶ ὡς τὸ Σίπυλον ὄρος, κυρίως Αἰολεῖς· στὸ κέντρο, ἀπὸ τὴ Φώκαια ὡς τὸ Ποσίδειον ἀκρωτήριον, ἰωνικὰ προπάντων στοιχεῖα· νοτιότερα, στὴν Ἁλικαρνασσὸ καὶ στὴν Κνίδο, Δωριεῖς. Ἀντίστοιχοι ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ κρατοῦσαν καὶ τὰ ἀπέναντι νησιά: Αἰολεῖς κατὰ πλειοψηφία στὴ Λέσβο καὶ τὴν Τένεδο· Ἴωνες, ἀνάμεικτοι μ' ἄλλους Ἕλληνες, τὴ Χίο καὶ τὴ Σάμο· Δωριεῖς τὰ Δωδεκάνησα. Οἱ ὀνομασίες Αἰολίς, Ἰωνία, Δωρὶς ἔχουν μόνον ἐθνικὸ καὶ πολιτικὸ περιεχόμενο: σημαίνουν τὶς περιοχὲς ὅπου ἐπικράτησαν Αἰολεῖς, Ἴωνες, Δωριεῖς. Καμιὰ ἀπ' αὐτὲς δὲν ἔχει γεωγραφικὸ ἀντίκρισμα: καὶ οἱ τρεῖς περιλάμβαναν, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, νησιὰ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁρισμένα ἠπειρωτικὰ ἐδάφη, χωρὶς φυσικὰ ὅρια, κάποτε καὶ χωρὶς συνέχεια.

Ὅταν, ἐπὶ Δαρείου τοῦ Α΄ (522-486), τὸ περσικὸ κράτος χωρίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ σατραπεῖες, ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀποτέλεσε τέσσερις ἀπ' αὐτές: τὴν πρώτη, ποὺ περιέλαβε τοὺς Ἕλληνες τῶν δυτικῶν παραλίων, τοὺς Κάρες, τοὺς Λυκίους, τοὺς Μιλύες[4] καὶ τοὺς Παμφύλους· τὴ δεύτερη, στὴν ὁποία ἀνῆκαν Μυσοί, Λυδοί, Λασόνιοι, Καβαλεῖς καὶ Ὑγεννεῖς[5]· τὴν τρίτη, μὲ τοὺς Φρύγες, τοὺς Παφλαγόνες καὶ τοὺς Καππαδόκες· τὴν τέταρτη, στὴν ὁποία περιῆλθαν οἱ Κίλικες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ *Ἡρόδοτος*, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πηγή μας, ἀναφέρει ἐθνότητες καὶ ὄχι χῶρες σὰν τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτέλεσαν τὶς σατραπεῖες: ἔνδειξη γιὰ ἐκεῖνο ποὺ ὑπογραμμίσαμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅτι δηλαδὴ ἀρχικὰ προεῖχε ὁ ἐθνικός, ὄχι ὁ γεωγραφικὸς χαρακτήρας τῶν διαφόρων περιοχῶν. Ἀργότερα ἐπῆλθαν μεταβολὲς στὸν ἀριθμὸ καὶ στὴν ἔκταση τῶν μικρασιατικῶν σατραπειῶν, συχνὰ χωρὶς ἀνταπόκριση μὲ τὰ ἐθνικὰ ὅρια: γιὰ τοῦτο καὶ ἡ περσικὴ διοικητικὴ διαίρεση δὲν εἶχε μονιμότερη ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῶν μικρασιατικῶν διαμερισμάτων.

Δεύτερη περίοδος: Ἑλληνιστικὴ ἐποχή· 300 π.Χ. - 133 π.Χ. Κατὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο τῶν συνεχῶν δυναστικῶν μεταβολῶν καὶ πολέμων τὰ ὅρια τῶν ἐπικρατειῶν μεταβάλλονταν διαρκῶς· ἀλλὰ λίγα σχετικὰ γεγονότα ἐπέφεραν σημαντικὲς μόνιμες ἀλλαγὲς στὴ διάκριση καὶ τὴν ὁροθεσία τῶν χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

1. Ἡ ἐπέκταση τοῦ πρὶν ἀσήμαντου κράτους τῆς Βιθυνίας (ἔγινε βασί-

---

4. Φύλο ποὺ κατοικοῦσε βόρεια ἀπὸ τοὺς Λυκίους.

5. Ἐπίσης οἱ Καβαλεῖς κατοικοῦσαν βόρεια ἀπὸ τοὺς Λυκίους. Οἱ Ὑγεννεῖς εἶναι ἄγνωστοι ἀπὸ ἀλλοῦ.

λειο στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), ποὺ μὲ διαδοχικὲς κατακτήσεις ἔφτασε γύρω στὰ *200 π.Χ.* στὰ ἑξῆς ὅρια: Ρύνδακος ποταμός, ὄρος Ὄλυμπος, ἀντερείσματα τοῦ μικρασιατικοῦ ὑψίπεδου ἀνάμεσα στὸν Σαγγάριο καὶ στὸν Θύμβρο ἢ Τέμβριο (Porsuk), ὡς τὴ συμβολὴ περίπου τῶν δύο αὐτῶν ποταμῶν· ἀπὸ κεῖ ἡ ὁροθετικὴ γραμμὴ ἔπαιρνε κατεύθυνση ΒΑ, περνοῦσε, πιθανότατα, ἀπὸ τὸ Benli Dag, γύριζε πρὸς Βορρά, ἄφηνε στὴ Βιθυνία τὴν πόλη Κρήτεια (Gerede) καὶ ἔφτανε στὴ θάλασσα ἀνατολικὰ ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Βιλλαίου (Filyos). Οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἀποικίες Χαλκηδὼν καὶ Ἡράκλεια ἔμειναν ἀνεξάρτητες ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ περιοχὴ περιῆλθε στοὺς Ρωμαίους. Ἀπὸ τότε ἐπικράτησε νὰ δίδονται στὴ Βιθυνία τὰ ὅρια τοῦτα. Ἡ ἐπέκταση τῆς Βιθυνίας ἔγινε σ' ἐδάφη τῆς Φρυγίας τοῦ Ἑλλησπόντου (βλ. πιὸ πάνω, σ. 213). Τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται πιὰ ἀπὸ τὶς πηγὲς καὶ τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα τῆς περιοχῆς ἀποδίδεται στὴ Μυσία.

2. Ἡ εἴσοδος τῶν Γαλατῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία, μετὰ τὴν ἔξωσή τους ἀπὸ τὴ Θράκη (277 π.Χ.), καὶ ἡ ἐγκατάστασή τους στὴν Ἀνατολικὴ Φρυγία, καὶ σὲ τμήματα τῆς Παφλαγονίας καὶ Καππαδοκίας. Τὰ ἐδάφη αὐτὰ λογίζονται πιὰ σὰν ἰδιαίτερη χώρα μὲ τ' ὄνομα Γαλατία.

3. Ἡ ἵδρυση, ἐπίσης *στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰώνα*, τῶν δύο βασιλείων, *τοῦ Πόντου* καὶ *τῆς Καππαδοκίας*, ποὺ ἐπέφερε τὴ διάκριση τῆς ἀρχικὰ μεγάλης χώρας ποὺ ἔφερε τὸ δεύτερο ὄνομα σὲ δύο τμήματα. Τὰ ὁριά τους διαμορφώθηκαν στὴ γραμμὴ Pasa Dag - Cicei Dag - Jalypunar Dag - Ak Dag - Gurleik Dag. *Τὸ βασίλειο τοῦ Πόντου* καταλάμβανε ἀρχικὰ τὴ Βόρεια Παφλαγονία (βόρεια ἀπὸ τὸ ὄρος Ὄλγασσυς) καὶ τὸ ἄκρο δυτικὸ τῆς περιοχῆς ποὺ σήμερα λέγεται Πόντος. Ἡ Ἄμαστρις καὶ ἡ Ἀμισὸς κατακτήθηκαν τὸν 3ο αἰώνα· ἡ Σινώπη, τὰ Κατύωρα, ἡ Κερασοῦς κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου· γιὰ μικρὸ διάστημα (180-179) οἱ βασιλεῖς τοῦ Πόντου ἀπέσπασαν τὸ Τίειον ἀπὸ τὴ Βιθυνία. Πρὸς Νότο, κατέλαβαν τὴ Γαλατία. Τὴ μεγαλύτερη ἔκτασή του, ὡστόσο, τὸ βασίλειο τοῦ Πόντου τὴν πῆρε ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ τῶν συγκρούσεων μὲ τοὺς Ρωμαίους.

Στὶς μεγάλες αὐτὲς μεταβολὲς ἂς προσθέσουμε καὶ μιὰ ἄλλη, μικρότερη: τὴ μετάθεση τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τῆς Παμφυλίας, γύρω στὰ 200 π.Χ., ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Μέλανος (βλ. σ. 214) στὸ ἀκρωτήριο Κορακήσιον ἢ ἀκόμη ἀνατολικότερα, στὸ ἀκρωτήριο Ἀνεμούριον. Ἡ μετακίνηση αὐτὴ δὲ φαίνεται νὰ συνδέεται μὲ πολιτικὰ γεγονότα: ἴσως λοιπὸν νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα νέων ἐκτιμήσεων καὶ ἀντιλήψεων, εἴτε ἐπιστημονικοῦ εἴτε πρακτικοῦ χαρακτήρα.

β) Ὅρια τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μ. Ἀσίας

Ἡ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ (βλ. χάρτη) γιὰ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἀρχίζει τὸ *133 π.Χ.*, ὅταν ὁ τελευταῖος Περγαμηνὸς βασιλέας, ὁ Ἄτταλος Γ΄, κληροδότησε στοὺς Ρωμαίους τὸ κράτος του, ποὺ περιλάμβανε τὴ Μυσία, τὴ Λυδία, τὴν Αἰολίδα, τὴν Ἰωνία, τὴν Καρία —ἔξω ἀπὸ τὶς παλιὲς ἠπειρωτικὲς κτήσεις τῆς Ρόδου, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ 167 π.Χ.—, τὴ Φρυγία, τὴ Λυκαονία καὶ

μέρος τῆς Πισιδίας. Οἱ Ρωμαῖοι σχημάτισαν τότε μιὰ ἐπαρχία, ποὺ ὀνόμασαν Ἀσία (Provincia Asiae), ὅπου περιέλαβαν τὴ Μυσία, τὴ Λυδία, τὴν Αἰολίδα, τὴν Ἰωνία, τὴν Καρία, μαζὶ μὲ τὶς παλιὲς κτήσεις τῶν Ροδίων, καὶ τὴ δυτικότατη Φρυγία. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς κληρονομίας παρεχώρησαν: τὴ Φρυγία στὸν Μιθριδάτη Ε΄ τοῦ Πόντου, τὴ Λυκαονία στοὺς γιοὺς τοῦ Ἀριαράθη τῆς Καππαδοκίας. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Μυθριδάτη, βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ πάρουν πίσω τὴ Φρυγία, ποὺ τὴν πρόσθεσαν στὴν ἐπαρχία τους. Τὸ 84 π.Χ. διαλύοντας τὴν ὁμοσπονδία τῶν Κιβυραιωτῶν, ἔνωσαν μὲ τὴν Ἀσία τὰ Κίβυρα καὶ παραχώρησαν τὴν περιοχὴ τῆς Καβαλίδος στὸ Κοινὸ τῶν Λυκίων.

Δεύτερη κατὰ σειρὰ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία ἦταν ἡ Βιθυνία, ποὺ κι αὐτὴ πέρασε στοὺς Ρωμαίους μὲ κληρονομιά, ὅταν πέθανε ὁ Νικόδημος Γ΄ (74 π.Χ.). Δέκα χρόνια ἀργότερα, μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Μιθριδάτη τοῦ ΣΤ΄, ἡ ἐπαρχία τούτη μεγάλωσε μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς μέρους ἀπὸ τὰ ἐδάφη του: τῆς Β. Παφλαγονίας καὶ τῆς ζώνης τοῦ Πόντου ὡς τὴ Φαρνάκεια (Κερασούντα). Ἡ ἐπαρχία ἀπὸ τότε λεγόταν Bithynia et Pontus.

Τὸ βασίλειο τοῦ Πόντου τὴ στιγμὴ τῆς ὑποταγῆς του εἶχε τὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῆς ἱστορίας του. Ὁ Μιθριδάτης ὁ ΣΤ΄ εἶχε ἀνακτήσει τὴ Γαλατία ποὺ ἀποστάτησε ὅταν ἦταν ἀνήλικος, εἶχε καταλάβει τὴ Μικρὴ Ἀρμενία καὶ ὅλες τὶς ἐκτάσεις ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ στὴν Τραπεζούντα καὶ εἶχε ἐπεκτείνει τὴν ἐπικυριαρχία του στὰ φύλα ποὺ κατοικοῦσαν τὴν παραλία ἀπὸ τὴν Τραπεζούντα ὡς τὸν Καύκασο. Οἱ κτήσεις τοῦ Μιθριδάτη ΣΤ΄ ποὺ ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Βιθυνίας-Πόντου μοιράστηκαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους σὲ διάφορους τοπικοὺς δυνάστες, καθὼς καὶ στοὺς φίλους τους ἡγεμόνες τῆς Παφλαγονίας, τῆς Γαλατίας, τῆς Μικρῆς Ἀρμενίας. Ἡ περιοχὴ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ἴριν δόθηκε ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο, στὸν Πολέμονα, ἄλλοτε ἡγεμόνα τῆς Τραχείας Κιλικίας: γι' αὐτὸ ἀπὸ τότε λέγεται, ἐπὶ αἰῶνες, Pontus Polemoniacus. Ἡ Μικρὴ Ἀρμενία ἄλλαξε πολλὲς φορὲς χέρια: ἀπὸ τὸν Καίσαρα δόθηκε στὴν Καππαδοκία· ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο στὸν Πολέμονα· ἀπὸ τὸν Ὀκτάβιο, ἀφοῦ γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα ἔγινε ἀνεξάρτητη, δόθηκε πάλι στὴν Καππαδοκία (20 π.Χ.).

Τρίτη κατὰ σειρὰ ἐπαρχία, μὲ τὸ ὄνομα Cilicia, σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν Κιλικία, τὴν Παμφυλία καὶ τὴν Ἰσαυρία ποὺ κατακτήθηκαν ἀπὸ τὸν Πομπήιο τὸ 67 π.Χ. Λίγο ἀργότερα προστέθηκαν σ' αὐτὴν τὸ δυτικὸ τμῆμα τῆς Λυκαονίας, τρεῖς «διοικήσεις» (λατ. conventus, δικαστικὲς περιφέρειες) — Κιβύρας - Λαοδικείας, Ἀπαμείας, Συννάδων, ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῆς Ἀσίας, καὶ ἡ Κύπρος. Ἀλλὰ γρήγορα, τὸ 49 π.Χ., οἱ τρεῖς «διοικήσεις» ξαναγύρισαν στὴν Ἀσία, στὴν ὁποία λίγο ἀργότερα προστέθηκαν ἡ Δυτικὴ Πισιδία μὲ τὴ Μιλυάδα καὶ ἡ Παμφυλία. Ἡ Κύπρος παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο στὴν Κλεοπάτρα. Τὸ 44 π.Χ. ἡ Πεδινὴ Κιλικία ἑνώθηκε μὲ τὴ Βόρεια Συρία. Ἀργότερα δόθηκε κι αὐτὴ στὴν Κλεοπάτρα καὶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς ἐπαρχίας, ποὺ διαλύθηκε, σὲ φίλους καὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ Ἀντωνίου.

Στὸ μεταξὺ ἡ Λυκία, ἀνεξάρτητη ἀκόμη, εἶχε μεγαλώσει. Ὅπως εἴδαμε, τὸ 84 π.Χ., οἱ Ρωμαῖοι τῆς εἶχαν δώσει τὴν Καβαλίδα. Λίγο ἀργότερα, τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ Ρωμαῖοι καταλάμβαναν τὴν Παμφυλία, τὸ Κοινὸ τῶν Λυκίων κέρδιζε ἔδαφος πρὸς Ἀνατολάς, φτάνοντας ὡς τὴν παραλία τοῦ κόλπου τῆς Παμφυλίας, καὶ πρὸς Δυσμάς, μεταφέροντας τὰ σύνορα στὸν Ἰνδὸ ποταμό. Μετὰ τὴν ἀνακήρυξή της σ' ἐπαρχία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, τὸ 43 π.Χ., ἐπεκτάθηκε καὶ πρὸς Βορρά, γιατὶ προστέθηκαν σ' αὐτὴν ἡ Κιβυρᾶτις, ποὺ ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὴν Ἀσία ἀκόμη μιὰ φορά, καὶ ἡ Μιλυάς. Ἔτσι ἡ Λυκία ἀπέκτησε τὰ φυσικὰ ὅρια τῆς ὁμώνυμης χερσονήσου μόλις τὸν 1ο αἰώνα π.Χ. Ἡ ἐπαρχία ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴν προσθήκη καὶ τῆς Παμφυλίας.

Τὴν ἐποχὴ τῶν πολέμων τοῦ Ἀντωνίου μὲ τὸν Ὀκτάβιο, ὁ Ἀμύντας, παίζοντας διπλὸ παιγνίδι, κατόρθωσε μὲ δωρεὲς καὶ τῶν δύο νὰ συγκεντρώσει ὑπὸ τὴν ἐξουσία του τὴ Γαλατία, τμῆμα τῆς Φρυγίας, τὴ Λυκαονία, τὴν Πισιδία, τὴν Ἰσαυρία, τὴ Δύση τῆς Παμφυλίας καὶ μέρος τῆς Τραχείας Κιλικίας. Ὅταν πέθανε, τὸ 25 π.Χ., οἱ κτήσεις του περιῆλθαν στοὺς Ρωμαίους, ποὺ σχημάτισαν μιὰ νέα ἐπαρχία. Ἡ Galatia, ἔτσι ὀνομάστηκε, ἔξω ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη χώρα περιλάμβανε τὴ Λυκαονία, τὴν Πισιδία, τὴ Νοτιοανατολικὴ Φρυγία. Ἡ Τραχεία Κιλικία παραχωρήθηκε στὸν Ἀρχέλαο τῆς Καππαδοκίας.

Ἡ τελευταία αὐτὴ χώρα ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τὸ 17 μ.Χ., ἀφοῦ πέθανε ὁ ἡγεμόνας ποὺ ἀναφέραμε.

Ὁ Πολεμονιακὸς Πόντος διατηρήθηκε σὰν ἀνεξάρτητο κράτος ὡς τὸ 64 μ.Χ., ὁπότε ἐνώθηκε μὲ τὴν ἐπαρχία τῆς Γαλατίας. Οἱ ἀμυντικὲς ἀνάγκες τοῦ κράτους ἐναντίον τῶν κινδύνων, ποὺ ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸν Εὐφράτη, ὁδήγησαν τὸν αὐτοκράτορα Βεσπασιανὸ στὴν ἀπόφαση νὰ δημιουργήσει μιὰ μεγάλη ἐπαρχία, ποὺ περιέλαβε τὴ Γαλατία, τὴ Βόρεια Πισιδία, τὴ Λυκαονία, τὴν Καππαδοκία, τὴν Παφλαγονία, τὸν Πολεμονιακὸ Πόντο, καθὼς καὶ τὴ Μικρὴ Ἀρμενία καὶ τὴν Κομμαγηνὴ ποὺ προσαρτήθηκαν τὸ 72 μ.Χ. Τὴν ἴδια ἐπίσης ἐποχὴ καταργήθηκαν καὶ διάφορες μικρὲς ἡγεμονίες ποὺ οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν ἀφήσει ἀνάμεσα στὶς μικρασιατικὲς ἐπαρχίες τους. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη αὐτὴ διοικητικὴ μονάδα ἀποδείχτηκε, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, πολὺ δυσκολοκυβέρνητη. Γιὰ τοῦτο τὸ λόγο ὁ Τραϊανὸς ἀποκατέστησε τὴν ἐπαρχία Γαλατίας καὶ δημιούργησε μιὰ νέα ἐπαρχία μ' ἐδάφη τῆς Καππαδοκίας, τῆς Μικρῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πολεμονιακοῦ Πόντου (ἀνάμεσα 107 καὶ 113 μ.Χ.).

Ἡ παρακολούθηση τῶν μεταβολῶν στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ στὴ διαδρομὴ τῶν συνόρων τους ἔχει λιγότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ Κέντρο ὡς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰώνα.

Ὑπογραμμίζουμε μόνο δύο γενικὰ φαινόμενα: ὅτι καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα ἐπικρατεῖ ἡ τάση γιὰ μεγάλες διοικητικὲς περιφέρειες, ἴσες μὲ δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσότερες ἀρχαῖες χῶρες, καὶ ὅτι οἱ συνεχεῖς μεταθέσεις τῶν συνόρων τους ὁδηγοῦσαν σιγὰ σιγά, κατὰ περιοχές, λιγότερο ἢ περισσότερο μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὁροθεσία.

Ἡ τάση γιὰ τὴ συγκρότηση μεγάλων ἐπαρχιῶν πῆρε τέλος μὲ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ Διοκλητιανοῦ (γύρω στὰ 300 μ.Χ.). Ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς αὔξησε τὸν ἀριθμό τους μικραίνοντας τὴν ἔκτασή τους. Ἔτσι στὴ θέση τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας δημιουργήθηκαν ἕξι νέες: Ἑλλησπόντου, Ἀσίας, Καρίας, Λυδίας, Φρυγίας, Πακατιανῆς καὶ Φρυγίας Salutaris. Ἡ ἐπαρχία Βιθυνίας καὶ Πόντου τριχοτομήθηκε σὲ Βιθυνία, Παφλαγονία καὶ Διόσποντο. Ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Γαλατίας προέκυψαν Γαλατία καὶ Πισιδία (ἡ τελευταία περιλάμβανε τὴ Λυκαονία). Ἡ Κιλικία ἔδωσε μιὰ νέα ὁμώνυμη ἐπαρχία καὶ τὴν Ἰσαυρία. Ἡ μεγάλη μονάδα ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς Καππαδοκίας κατανεμήθηκε σὲ Καππαδοκία, *Μικρὴ Ἀρμενία* καὶ Πολεμονιακὸ Πόντο.

Συνολικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν αὐξήθηκε ἀπὸ ἕξι σὲ δεκαεπτά.

Ἡ τάση αὐτὴ ἐξακολούθησε καὶ κατὰ τοὺς ἑπόμενους αἰῶνες. Τὸν τέταρτον αἰώνα χωρίστηκαν ἡ Λυκία ἀπὸ τὴν Παμφυλία, ἡ Πισιδία ἀπὸ τὴ Λυκαονία καὶ μοιράστηκαν στὰ δύο ἡ Καππαδοκία (Ι καὶ ΙΙ), ἡ Κιλικία (Ι καὶ ΙΙ), ἡ Μικρὴ Ἀρμενία (Ι καὶ ΙΙ). Ὁ Διόσποντος μετονομάστηκε, γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ Ἁγία Ἑλένη, σ' Ἑλενόποντο. Τὸν πέμπτον αἰώνα μοιράστηκε στὰ δύο ἡ Γαλατία (Galatia I καὶ Galatia Salutaris) καὶ δημιουργήθηκε, ἀπὸ τμήματα ποὺ ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὴ Βιθυνία καὶ τὴν Παφλαγονία, μία ἀκόμη ἐπαρχία, ὁ Ὀνωριάς. Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ διαίρεση ποὺ διατηρήθηκε, μὲ μικρὲς μεταβολές, ὡς τὸν ἕβδομον αἰώνα, ὅταν ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται τελείως νέες διοικητικὲς περιφέρειες, τὰ θέματα, ἀποτέλεσε ἐπίσης τὴ βάση γιὰ τὴν ἀρχικὴ ὁροθεσία τῶν μικρασιατικῶν μητροπόλεων.

Στὰ χαρτογραφικὰ σκαριφήματα φαίνεται καλὰ πόσο πολὺ διαφέρουν στὴν ἔκτασή τους καὶ στὴ διαδρομὴ τῶν ὁρίων τους οἱ μετὰ τὸν Διοκλητιανὸ ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες ἀπὸ τὶς παλιὲς μικρασιατικὲς χῶρες, τῶν ὁποίων φέρουν τὰ ὀνόματα.

Τελειώνοντας, θεωροῦμε σκόπιμο νὰ ἐπισύρουμε τὴν προσοχὴ τῶν συνεργατῶν μας σὲ μερικὰ γεγονότα, ἡ ἄγνοια τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ προκαλέσει συγχύσεις.

Στὴ διεθνὴ βιβλιογραφία, τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων μικρασιατικῶν διαμερισμάτων —χωρῶν ἢ ἐπαρχιῶν— ἀποδίδονται *συνήθως* στὴν ἔκταση ποὺ κάθε φορὰ ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις, π.χ. τὸ ὄνομα τῆς Φρυγίας ἀποδίδεται στὴν ἔκταση ποὺ κάλυπτε ἢ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ κλασικὴ ἐποχή, ἢ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ἢ μετὰ τὸν Διοκλητιανό, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀφορμὴ στὴν ὁποία ὀφείλεται ἡ μνεία του. Ὅταν ἕνα ὄνομα ἀναφέρεται γενικὰ καὶ χωρὶς συγκεκριμένη χρονικὴ ἀνταπόκριση, ἀπεικονίζει συνήθως τὴν κατάσταση τῶν χρόνων γύρω ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ρωμαιοκρατίας. Τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ στοὺς Μικρασιάτες λόγιους, ποὺ γιὰ διάφορους λόγους ἦσαν περισσότερο ἐξοικειωμένοι μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς πηγές: αὐτοὶ μὲ τὰ ὀνόματα Πισιδία, Λυκαονία κτλ. ἐννοοῦν τὰ ἐδάφη στὰ ὁποῖα οἱ ὀνομασίες αὐτὲς δίνονταν κατὰ τοὺς αἰῶνες

ποὺ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση διαμορφωνόταν πάνω στὸ πρότυπο τῆς πολιτικῆς, δηλαδὴ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ ὡς τὸν Ἡράκλειο.

Αὔγουστος 1959